

**Афанасьєв Олександр,
Василенко Ірина**

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ І ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Сучасна цивілізація підійшла до небезпечної межі, переступивши яку людство неминуче загине. Цивілізаційні кризи не рідкість в історії. У минулому локальні цивілізації гинули, але людство зберігалось. Сучасна цивілізація загальнолюдська, глобальна, і її колапс означає загибель людства, причому від будь-якої з глобальних проблем. Глобальні проблеми, які жахають сучасне людство, багато в чому спричинені науково-технічним прогресом, який запустили природничі і технічні науки. Тому сумнівно, що їм вдасться вирішити зазначені проблеми.

Однак очевидно, що без науки, перш за все, без природознавства не вирішити глобальні проблеми. І також очевидно, що поодинці природознавству не впоратися з ними. Але, якщо вийти з цивілізаційної кризи дійсно можна тільки гуманітарним способом, розглядаючи природу як мету, а не як засіб, то лідером в процесі порятунку людства від глобальних загроз повинні стати гуманітарні науки. Але багато гуманітарних дисциплін зовсім не відповідають або не цілком відповідають вимогам науковості.

До гуманітарних дисциплін склалося суперечливе ставлення. З одного боку, визнається їх важливість, причому не тільки в світоглядному або ідеологічному аспектах, а й в плані розробки моделей гуманітарних технологій, а також гуманітарних експертиз, яким повинні піддаватися наукові та науково-

технічні проекти. З іншого, висловлюється недовіра до них і відзначається їх недостатність, своєрідна «другосортність» в порівнянні з природними і технічними дисциплінами. Дійсно, багато сфер гуманітарного знання не вирішують важливі прикладні завдання так ефективно, як це роблять природні і технічні науки.

У зв'язку з цим виникає питання. Як оцінити ті сфери гуманітарного знання, зазвичай також іменовані науками, які строгим канонам науковості не цілком відповідають, як їх вдосконалити і яку роль мають відіграти гуманітарні науки у відповідях на глобальні виклики.

Некласичний і постнекласичний етапи еволюції науки підвищили роль і статус гуманітарного знання і до його критики класичних канонів науковості стали прислухатися. Зокрема, придбав поширення аргумент на користь окремішності гуманітарних наук, пов'язаний зі «стрілою часу». Деякі гуманітарні науки, наприклад, історія або філологія, мають справу з об'єктами, які необоротно еволюціонують. До таких об'єктів не застосовні традиційні математичні моделі, що вимагають симетрії, скажімо симетрії минулого і майбутнього, як у випадку з моделями сонячних або місячних затемнень. А останнім часом і природознавство нерідко стикається з подібними об'єктами зі стрілою часу [6], деякі з яких стали предметом вивчення синергетики. Відповідно, доводиться думати про коригування наукових ідеалів і норм.

У зв'язку з цим в гуманітарних дисциплінах корисно розрізнати два типи наукового знання [1].

Перший тип об'єднує теорії, які включають в себе закони, в тому числі і з інших наук, правила і норми, які виконують роль законів, а також такі наративи, які або включають в себе закони, або можуть бути перетворені в закони. В цілому, теорії першого типу використовують математичні, статистичні і інші суворі методи, виявляють об'єктивне знання, будують класичні пояснювальні моделі і взагалі орієнтуються на жорсткі наукові вимоги. До них відносяться, наприклад, математична лінгвістика, кількісна історія, деякі розділи літературознавства і ін.

Теорії другого типу використовують наративи, тенденції, лінгвістичні фігури, мовні структури, а до класичних законів не апелюють, оскільки, наприклад, фіксують випадково, необоротне, непередбачуване. У природознавстві також виявляються подібні процеси. Синергетичні та інші неklasичні природничі ідеї незворотності і «законності» випадковості і непередбачуваності могли б знайти застосування до пояснення необоротних соціокультурних феноменів, але поки фахівці не можуть описати ці процеси в математичних моделях, тому доводиться зараховувати їх до другого типу теорій, не позбавляючи статусу науковості. Теорії другого типу не завжди строго організовані, активно використовують філософські ідеї, мають наративну пояснювальну здатність, де відсутня апеляція до законів, застосовують нестрогі методи або розширювальне розуміння методів, і взагалі вони не цілком відповідають класичним загальнонауковим канонам. Але вони мають внутрішню несуперечливість та логічну зв'язність, відповідають іншим канонам науковості, таким, наприклад, як перевіряємість. Їх

продуктивні ідеї дозволяють їм успішно функціонувати, забезпечуючи оригінальний підхід, даючи можливість по-новому сформулювати даний об'єкт, інакше побачити ту реальність, яка стоїть за ним. Це дозволяє їм носити назву наукових, хоча і з деякими застереженнями.

Третя важлива сфера, яку, на відміну від наукового знання, можна назвати гуманітаристикою, є ненауковою, в тому сенсі, що свідомо відмовляється від ряду вимог науки: від об'єктивності, як літературна або театральна критика, від природності в поясненні, вдаючись до визнання вищих сил як теологія, від експерименту як філософія. Співіснування під однією рубрикою ненауковості настільки різних дисциплін підкреслює лише одне: свідому невідповідність якимось загальноприйнятим стандартам науки. Це аж ніяк не зменшує їх достоїнств, навпаки, робить більш вільними і менш пов'язаними обмеженнями. Друга сфера тяжіє до першої, також претендує на науковий статус, має резерви вдосконалення. Третя сфера протилежна науці і є додатковою по відношенню до неї [1].

Але існує значна кількість гуманітарного знання, що претендує на науковість, навіть звана науками, але не відповідає багатьом навіть ослабленим критеріям науковості. Прикладом можуть служити: педагогіка, теорія соціальної роботи, гелотологія, психологія, етика, естетика, деякі розділи історії та літературознавства тощо [2; 5; 7].

Досягти наукової відповідності їм заважає кілька факторів. Відзначимо деякі.

По-перше, дається взнаки відсутність розробленої методологічної складової і, відповідно,

методологічна невідповідність фахівців, яка тягне за собою нерозуміння загальнонаукових вимог. Адже рівень науковості визначає досить вузьке професійне наукове співтовариство, яке присуджує ступені і звання, відбирає матеріал для публікацій тощо. Деякі з таких спільнот, особливо на пострадянському просторі, досить закриті, консервативні і не поспішають переглянути свої уявлення про норми науковості обраної спеціальності. Вони не ставлять питання відповідності своїх професійних критеріїв загальнонауковим ідеалам. Чи не тому вітчизняним гуманітаріям, на відміну від «природничників» і «технарів», набагато важче пробитися в визнані наукові закордонні видавництва?

По-друге, впадає в очі нерозуміння єдності науки багатьма гуманітаріями, в тому числі авторитетними. Так триває тенденція протистояння гуманітарних і природничих дисциплін, перебільшується специфічність гуманітарних наукових спеціальностей. Деякі гуманітарії вважають, що специфіка гуманітарного знання нездоланна, і воно незрівнянно з природознавством, тут потрібні інші критерії [4]. Ця тенденція зародилася і отримала розвиток в роботах Ф. Шлейермахера, І. Дройзена, В. Дільтея, Г. Зіммеля. Вони оформили концепцію специфічності гуманітарних наук, які отримали назву наук про дух, на відміну від наук про природу. Відповідно, ідеали природознавства були відсторонені від гуманітарної сфери. Тому в гуманітарних теоріях утвердився психологізм, серед методів – інтуїтивізм, вживання, розуміння.

Свого часу великі надії обнаучування гуманітарного знання зв'язувалися з математичними методами. Так лінгвістика зустрілася з математикою в

XX столітті, щоправда, тільки після того, як в XIX столітті математика стала будувати декількісні абстрактні моделі. Одним з результатів цієї зустрічі було виникнення математичної лінгвістики, предметом якої стала розробка математичного апарату для лінгвістичних досліджень [3]. У той же час з'ясувалося, що математичний апарат застосовується лише до стійких структур мови, а стійкі далеко не всі з них, завдяки чому мова еволюціонує. Мабуть, до подібних еволюційних процесів наявні математичні методи не можуть застосовуватися. Для опису властивих мові еволюції потрібні інші, можливо, не математичні засоби. Але саме чітке з'ясування ролі математичних моделей, і взагалі прагнення до класичного ідеалу теорії, дозволило б ясно відокремлювати в мові «фантастичне» від «математичного» і знаходити ті сфери, де потрібні інші методи. Це важливий шлях наукового зростання гуманітарного знання. Крім того, строгі і нестрогі методи в гуманітарних дисциплінах здатні виявити різне, взаємовиключне бачення гуманітарних об'єктів. У такому випадку їх можна було б розглядати як взаємодоповнюючі в дусі методологічних ідей Н. Бора. Але все одно, проблема науковості гуманітарного знання з нестрогими методами залишається.

По-третє, багато гуманітарних концепцій, особливо теоретичних, занадто тісно, часом нерозривно пов'язані з філософією. Це стосується, в першу чергу, історії, літературознавства, психології та ін. Метаісторичні схеми або літературознавчі та психологічні доктрини часто ініційовані філософськими концепціями [5; 7]. Зрозуміло, в цьому нерідко виявляються відомі достоїнства, особливо щодо нових

плідних ідей, несподіваного ракурсу розгляду, світоглядної значущості. Однак, з іншого боку, часто тим самим перекривається вихід в спеціально-наукові сфери, де потрібні кількісні методи, математичне моделювання і безліч специфічних методів, що дають саме науковий результат.

По-четверте, зростанню науковості гуманітарних дисциплін заважає недостатня усвідомленість важливості нового Просвітництва і тієї ролі, яку мають відігравати в цьому процесі гуманітарні науки. Римський клуб в своїй ювілейній доповіді «Come on!» [8] закликав до нового Просвітництва, оскільки в сучасному-старому світі з нинішнім світоглядом і освітою, по-споживацьки орієнтованою економікою, ідеологічним і політичним протиборством людство просто загине. Планетарна цивілізація і альтернативна економіка вимагають відповідних моделей, побудованих на нових просвітницьких та світоглядних ідеалах. У всі просвітницькі та освітні програми необхідно вже зараз впровадити ідею цілісності: цілісного світу, цілісної людини, цілісної науки. Адже сьогодні все людське знання складається з частин, які не піддаються інтеграції. Ідеї міждисциплінарних і трансдисциплінарних стратегій занадто повільно переходять в практичну площину. Існуюча система освіти і підготовки фахівців з вузькими напрямками, з вузькими специфічними знаннями в кращих своїх проявах дає висококваліфікованих фахівців, прекрасно підготовлених до існуючої системи виробництва і науки. Але вона в цілому не відповідає стратегії виживання людства, зокрема, через відсутність цілісності одержуваного знання. Очевидно, що без вузької

спеціалізації в вузах не обійтися, оскільки широка спеціалізація непосильна для нормального студента. Але також очевидно, що вузька спеціалізація не може бути основою освіти. У цьому сенсі освіта не повинна бути дисциплінарною і спеціалізованою. Дисциплінарними і спеціалізованими можуть бути тільки вузькі професійні знання, вписані в систему широкої, різнобічної освіти. Освіта повинна нагадувати піраміду: внизу широкий фундамент з загальної освіти, де в рамках цілісності інтегровані знання про культуру, історію, філософію, літературу, перш за все з точки зору загальнолюдських гуманітарних проблем. На цьому базисі повинні ґрунтуватися цілісні уявлення про науку, а на ньому – спеціалізовані знання з окремої наукової дисципліни або відповідного їх комплексу. Звідси випливає важливий висновок для вузівської діяльності. Слід формувати добре освічену людину, в освіту якої будуть вписуватися його спеціальні знання, а не навпаки: не в спеціальне знання має вписатися освіта. Просвітницьку та освітню місію покликані виконати гуманітарні науки. Зрозуміло, і інші, позанаукові, сфери гуманітарного знання тут можуть зіграти свою роль, але гуманітарні науки це зроблять ефективніше.

Отже. Справитися з глобальними проблемами природничим і технічним наукам допоможуть гуманітарні дисципліни, але для цього вони повинні відповідати ідеалам науковості. На шляху наукового зростання їм необхідно: розвивати власний методологічний апарат, не втрачати орієнтації на загальнонаукові ідеали, відмежовуватися від філософських метанаративів, активно брати участь в Новому Просвітництві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки. Одесса: Бахва, 2013. 288 с.
2. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю/ Современные методы преподавания новейшей истории. Москва: ИВИ РАН, 1996. С. 207-236.
3. Гладкий А.Ф. Размышления о взаимодействии лингвистики и математики. URL: <http://elementy.ru/lib/164549>.
4. Гумбрехт Х.-У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts». URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gu1.html>
5. Каллер Дж. Теория литературы: краткое введение. Москва: Астрель, АСТ, 2006. 158 с.
6. Пригожин И, Стенгерс И. Время, хаос, квант. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vrema-haos.html>.
7. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2002. 528 с.
8. Come On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. URL: <https://www.clubofrome.org/report/come-on>.